

Світогядно-богословські ідеї св. Юстина Філософа

священик Петро Стеблина

Кінець першого століття християнства мав для історії Церкви особливе значення: Церква стала надбанням нового покоління. Один за одним відходять у вічність свідки, які знали Христа, які бачили його чудеса та чули його слово. Справу Засновника відтепер продовжують ті, хто не бачив Христа особисто, хто знав його тільки з усних розповідей, що передавалися з покоління в покоління. Прийшла пора діяльного будівництва церковної общини, літургійного життя і розвитку християнської думки. Християнство, вибираючи між Єрусалимом і Римом, вступає в обидві столиці, захоплює юдейську, а потім і греко-римську думку. Змагаються не тільки Церкви, але й вчення; питання стоїть жорстко: або християнська думка залишиться у межах семітської культури або влиється в готові і чіткі античні форми. Євангеліє швидко долає межі Юдеї, досягає розкиданих по всій імперії єврейських, а потім і неєврейських общин. Євангеліє приходить до народів, Церква стає місіонерською і мислить про християнське благовістя вже в категоріях еллінізму.

Культурі, що втратила духовні ідеали і багато етичних принципів (за винятком стоїків), християнство протиставило прості, всім зрозумілі гуманістичні принципи: людина – вища цінність у цьому світі (Бог приносить себе в жертву ради її спасіння), всі люди рівні перед Богом незалежно від соціального становища, інтелектуального рівня або національності, любов до людини («ближнього») – основний принцип етичного життя і т.п.

II – III ст. були часом активного затвердження нової релігії, нової світоглядної системи, нової культури. Антична культура, що проглянула перші кроки християнства, всі сили кинула тоді на боротьбу із своїм грядущим спадкоємцем, усі методи, аж до фізичного знищення, але зупинити хід історії їй виявилось не під силу. У посланні до про-

консула Африки Скапули, який жорстоко переслідував християн, один з перших апологетів, Тертуліан, писав, що апологетикою він займається не для захисту християн, а для освіти гонителів, щоб врятувати їх від гніву Божого. А просвітити гонителів (служителів старої культури) – це і означає, якщо не обернути, то принаймні примирити їх з новою культурою¹.

Ця специфічна мета – наступати, знаходячись у глибокій обороні, викликала до життя і новий жанр літератури – християнську апологію, який виник і активно існував якраз у II – III ст. Знаходячись у жанровому ряду десь між мовою і діалогом (звідси софійсько-риторський характер старохристиянських апологій), за змістом вона часто тяжіє до філософського трактату. Автори апологій (твори цього жанру далеко не завжди містили у своїй назві слово «апологія», але були такими за змістом) жили і творили в цей період у всіх кінцях Римської імперії (в Італії, Малій Азії, Александрії, Африці) і писали свої твори як грецькою, так і латиною.

Ранньохристиянські мислителі цього періоду, як правило, мали хорошу класичну освіту і прийняли християнство в зрілому віці, усвідомивши недоліки язичницької культури і вбачаючи вихід з них у християнстві. Тому, розумом заперечуючи основні принципи і положення духовної культури античності, багато хто з них мислив ще категоріями елліністичного або римського мислення, жили духом класичної культури, прагнучи переосмислити її з нових філософсько-релігійних позицій. Це зумовило внутрішню суперечність, непослідовність, еkleктизм багатьох філософських, релігійних і естетичних поглядів раннях християн.

Першим серед грецьких апологетів, чії твори в оригіналі дійшли до наших днів, є Юстин Філософ і Мученик. Про святого Юстина нам відомо із «Церковної історії» Євсевія. Окрім цього, до нас дійшов офіційний протокол його мучеництва. Народився Юстин, мабуть, на початку II ст. у стародавньому палестинському місті Сіхемі в сім'ї багатого грецького колоніста. Юнак отримав хорошу освіту і почав швидко виявляти цікавість до філософії. Як розповідає сам Юстин, він вчився спочатку у стоїка, потім у перипатетика. Дуже хотів вчитися у піфагорійця, але той не прийняв його, дізнавшись, що Юстин

¹ Тертуліан. К Скапуле // <http://mystudies.narod.ru/library/t/tertull/scapula.htm>

недосвідчений в геометрії, астрономії і музиці. Нарешті, він прийшов до платоніка, і навчання Платона захопило його. Випадкова зустріч із одним з християнських мудреців привернула його увагу до біблійної літератури і привела в ряди християн. Його навернення в християнство мало, ймовірно, інтелектуальний характер, але у Євсевія воно описується дещо романтичними фарбами. Церковний історик подає легендарну розповідь про чудесне навернення Юстина. У ній оповідається про те, як на пустинному березі моря, роздумуючи про можливість споглядати Бога, Юстин зустрічає таємного старця і той розвіює його ілюзії та відкриває йому, що людська душа не може досягти Бога, сподіваючись лише на свої власні сили; тільки християнство є істинна філософія, що містить у собі всі приватні істини: «Платон спонукає до християнства», – скаже пізніше Паскаль².

Навернений близько 130 року, філософ-християнин стверджує, що в християнстві він знайшов єдину істинну філософію, яка відповідає на всі питання. Проте і після прийняття християнства Юстин не зняв плаща філософа, але став проповідником і захисником нового вчення. Він завжди ходив у мантії філософа. Для нього це знак величі душі. Апологет не відкидає вчення Платона і навіть вводить його в Церкву. Юстин часто стверджує, що філософи були християнами, самі того не знаючи. Спочатку він виправдовує це твердження доводом, узятим з єврейської апологетики, відповідно до якого всі мислителі черпали з книг Мойсея кращі свої ідеї. Слово Боже осяює всіх людей, цим пояснюється те, що насіння істини приховане у вченнях усіх філософів. Християни не повинні їм у цьому заздрити, бо вони володіють Словом самого Бога³.

Мандруючи по Імперії зі Сходу на Захід, він полум'яно проповідував християнство. Одяг філософа привертав до нього багато учнів. Двічі він надовго зупинявся в Римі. Заснував там християнське училище, активно боровся з юдеями, язичниками і еретиками, вступаючи у публічні диспути про віру. Подав кесарям (Адріану і Марку Аврелію) дві апології на захист християн. Загинув мученицькою смертю в 60-х роках II століття⁴.

² Паскаль Б. Мысли // <http://vzms.org/pascal.htm>

³ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С.67.

⁴ Там само. – С. 32.

Зі всіх християнських філософів II століття Юстин найбільш знаменитий і значимий. Людина світська і витончена, він прагнув діалогу між євреями і язичниками. Християнство для нього не вчення, але перш за все Особа – Слово, втілене і розп'яте в Христі.

Коли Юстин звернувся до Христа, у Церкві був повний розбрід. Людина, яка прийшла ззовні, язичник з Риму або Ефесу, насили міг розпізнати Церкву Христа серед численних сект, що розплодилися навколо неї. Лжепроповідники множили число общин, що протистоять Церкві. Як відрізнити зерна від бур'яну? Тодішнього язичника, як і сьогоденішнього невіруючого, така велика кількість сект, що волають до Христа, не могла не застати зненацька.

Філософ вступає в молоду християнську Церкву з гарячою і запальною вірою, яка рветься виразити себе. В епоху Юстина до Церкви потягнулася культурна верства населення: філософи і знатні жінки хочуть охреститися і звільняють своїх носильників та рабів. Розповсюдження християнства викликає насмішки язичницьких письменників і наклепницькі пересуди. На це християни відповідають молодим запалом своєї віри: «Головне – життя, а не література», – говорить Мінуцій Фелікс; «Дій, а не слова», – вторить йому Юстин⁵.

Розповсюдженню Євангелія чиниться спротив. У суспільстві розпускаються різні безглузді чутки, до яких такий ласий легковірний люд. Християн звинувачують у поклонінні осячій голові, в оргіях і в участі в святкуванніх людодів, філософи і публічні оратори прагнуть зганьбити небезпечних суперників. Релігійними забобонами, стереотипами мислення характеризується II століття, як і всі інші періоди історії релігії. Саме це непорозуміння та неуцтво християнські письменники хотіли розвіяти, зробити можливим контакт між вірою і думкою, між Церквою і світом. Ось чого прагнули Юстин та інші апологети.

Св. Юстин Філософ є, безсумнівно, найяскравішою постаттю серед усіх апологетів. Його твори особливо змістовні і всебічні. За своєю освітою він належав до культурних людей свого часу і своїми знаннями значно сприяв захисту християнського вчення. Крім того, за своєю філософською підготовкою він у християнському віровченні углядів ті проблеми, які рано чи пізно повинні будуть постати перед

⁵ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 56.

допитливим поглядом мислячої людини. Він, таким чином, намічає деякі питання, які згодом будуть розроблені більш уважно, щоб стати основними пунктами християнської доктрини. Тому св. Юстин не тільки видатний апологет, що має значення у зв'язку з іншими захисниками християнства в II столітті, але він представляє чималий інтерес і для історії богословської думки взагалі. «Філософом» назвав його Тертуліан, і це збереглося за ним не тільки тому, що за своєю освітою він – філософ, але й тому, що він один з перших, хто поклав початок християнської філософії. Проф. Гусев говорить про нього так:

«Він належав до числа тих типових і характерних особистостей, у яких виражаються, втілюються і зосереджуються прагнення та ідеї цілої епохи, життя, надії і розчарування цілого покоління людей. Він являє собою той досить численний клас чесних і благородних язичників II століття, що щиро, усіма силами душі своєї, були віддані істині, які служіння їй покладали завданням всього свого життя і які, щоб знайти її, щоб вирішити питання, що їх хвилювали, пройшли по чергово всі релігійні системи, всі філософські школи... і, не знайшовши там того, чого шукали, зустрічалися нарешті з яким-небудь християнським проповідником і переходили у християнство»⁶.

Підтверджує цю думку й Гарнак, говорячи про те, що в ті перші століття життя Церкви *«не народжувалися християнами, а ставали ними»⁷.*

Літературна спадщина Юстина численна, але велика частина його праць зараз загублена. Євсєвій приводить дуже довгий список його творів. Все, що пов'язано з іменем Юстина Філософа, можна розділити на три групи.

Справжні творіння: Перша Апологія; Друга Апологія; Діалог з Трифоном Іудеєм.

Несправжні творіння: Послання до Зена і Сирени. Виклад православної віри. Запитання і відповіді православним. Питання християн язичникам і язичників християнам. Заперечення Аристотелевих думок.

⁶ Гусев Д. Чтения по Патрологии. Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Общий очерк. Казань, 1898. – С. 3-4.

⁷ Гарнак А. Церковь и государство вплоть до установления государственной церкви // <http://ru.wikisource.org/wiki>.

Суперечливі твори: Промова до Еллінів. Звіщання Еллінів. Про єдиновладдя (Боже). Про воскресіння.

Оригінальність богословських побудов Юстина не в літературній віддаленості, а в їх новизні. Сьогоднішнього читача можуть збентежити деякі місця в тлумаченні Юстина. Для нього вся Біблія цілком пронизана Словом Божим, вся – сповіщає про Христа. Слово, що втілювалося, існувало до пророків і надихало їх. Юстин об'єднує два Заповіти. Таке тлумачення, близьке ап. Павлу, стане традиційним для всього патристичного періоду.

До нас не дійшло жодного богословського трактату, написаного Юстином, ми вимушені обмежитися його апологетичними книгами. *«Ми знаємо Бога всесвіту тільки через Його Слово, яке представляється нам мостом між Отцем і світом»* – міркує філософ. За допомогою Слова Бог створює світ, діє в ньому і управляє ним, він просвітлює кожну *«людину благовоління»*. Істина, якою різною мірою володіють поети, філософи або письменники, – це промінь Його світлої присутності. Слово направляє не тільки історію Ізраїлю, але і будь-які щирі пошуки Бога. *«Ніхто не повірив Сократу настільки, щоб зважитися померти за його вчення. Але послідовники Христа, неосвічені ремісники, зневажали страх і смерть»*⁸. Цими гідними словами Юстин напоуляв префекта Рима.

Нове вчення Юстин розумів як вищий ступінь філософії, що ґрунтується на попередньому філософському досвіді як античної, так і біблійної культур. Він свідомо виробляє критерій вклячення спадщини минулого в нову культуру. Все, що ґрунтується на злі, вважав він, спрямовано проти Логоса і не приймається християнством; все, що веде до блага (добра), ґрунтується на Логосі і приймається християнством як своє власне. Юстин розуміє християнство як новий, більш високий етап культури, що виник на основі кращих досягнень культур минулого. *«Все, – стверджував він, – ким-небудь чудово сказане, належить нам, християнам»*. *«У Юстина, – помічають сучасні історики філософії, – християнство вперше претендує бути спадкоємцем старої культури, природно, не у всьому її об'ємі, але в її вищих цінностях»*⁹, що дає підставу вважати Юстина родоначальником *«християнського гуманізму»*⁹.

⁸ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 107.

⁹ *Gilson E., Böhner Ph. Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues. Lief. 1. Paderborn, 1952, p. 28.*

Вчення про Бога, або триадологія, займає особливе місце у філософсько-теологічних судженнях апологета. Вихідною точкою всього світогляду св. Юстина є теза, що людині можливо в деякій мірі володіти Богопізнанням, але таке Богопізнання святий вважає даром («харизмою») Божим: розум людський може «бачити» (οψεται) Бога лише тоді, коли він робиться підготовленим (букв. «прикрашеним» – κεκοσμημένος) Святим Духом. Зі свого боку, людина повинна докласти всіх зусиль для здобуття цієї «харизми». Одне місце «Першої Апології» вельми красномовне в даному плані:

«Бог не потребує матеріального приношення (υλικής προσφοράς) від людей, оскільки ми бачимо, що Він Сам все подає [нам]. Ми навчені, переконані і віруємо, що Ним радо приймаються ті [люди], які наслідують Його чесноти: цнотливість (σφροσύνην), правду (δικαιοσύνην), людинолюбство (φιλανθρωπίαν) і в усьому, що властиве Богу і що не може бути позначене жодним ім'ям. Ми навчені також, що Бог створив все на початку з матерії, яка не має вигляду (εξ άμορφου ύλης) заради роду людського, і що люди, якщо через справи свої виявляться гідними його призначення, удостоються також жити і співцарствувати з Ним, ставши нетлінними й безпристрасними. Бо як Бог створив на початку нас, які раніше не існували (ουκ ουτάς), так само Він, вважаємо ми, тих, які обрали богоугодне, удостоїть за це обрання нетління і співжиття з Собою» (1 Апол. 10, 1-3)¹⁰.

У цьому висловлюванні відображаються багато аспектів богослов'я св. Юстина, передусім привертають увагу поняття, співвідносні з Богом, оскільки вони мають яскраво виражений «етичний характер».

Слід зазначити, що подібного роду «моральні атрибути» неодноразово застосовуються ним до Бога. Так, у «Діалозі» св. Юстин визначає Бога як «людинолюбного», «що передбачає майбутнє» (προγνώστην), «[ні в чому] не відчуває нестачі» (άνευδεή), «праведного» і «благого» (Діалог. 23, 1). Крім таких визначень, які мають, безсумнівно, «біблійний відтінок», християнський богослов вживає й інші, висхідні до термінології грецької філософії. Наприклад, одним з улюблених висловів, які додаються св. Юстином щодо Бога, є вираз «Отець всього» (ο

¹⁰ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 50.

πατήρ των όλων або *б πατήρ των πάντων*), співзвучне традиції платонізму і вченню Філона Александрійського. Однак, виходячи з цього виразу, не обов'язково припускати прямий вплив платонізму на св. Юстина, оскільки цей вплив міг бути й опосередкованим попереднім християнським впливом. Зокрема, вже св. Климент Римський вживає аналогічний вираз (*τον πατέρα και κτίστην του σύμπαντος κόσμου*). Крім того, контекст вживання цього висловлювання у св. Юстина в корені відрізняється від контексту платонізму. Для нього Бог творить світ перш за все для і заради людини, а тому Він є Отець всесвіту, створеного заради Його «образу і подоби». Така перспектива «людинолюбства Божого» була глибоко чужою і перспективі платонізму, і перспективі взагалі античного світогляду.

Звідси виникають глибокі сумніви у правочинності міркувань типу: Бог у св. Юстина є «Бог філософів (*the God of the philosophers*), і проблема, яку він прагне вирішити, зводиться до проблеми трансцендентності Його»¹¹.

Тому для св. Юстина не «космос» як такий є «чадо Боже», бо цим «чадом» є переважно і головним чином тільки людина. У полеміці з Трифоном святий висловлює цю думку досить ясно: «Ми, що дотримуємося заповідей Христових, називаємося і є від Бога Христа, що народився для нас. Не тільки Яків, Ізраїль, Іуда, Йосип і Давид, але ми є також істинні діти Божі» (*θεού τέκνα αληθινά* – Діалог. 123, 9)¹². У цьому висловлюванні св. Юстина проявляється ще одна істотна риса його християнського світогляду: після Втілення Бога Слова люди усиновлюються Богом через Христа – Єдинородного і Єдиного за природою Сина Божого. Ця думка була глибоко чужою як платонізму, так і юдаїзму, а тому св. Юстин, акцентуючи її, покладав чітку різницю між ними і християнством.

Другий найголовніший аспект вчення про Бога св. Юстина – постійне підкреслення трансцендентності Його:

«Не можна докладати ніякого імені до Отця всього, який є Ненароджений» (*ἀγεννήτω όντι*). Бо якби Він називався якимось ім'ям, то це означало б, що є хтось старший (*πρεσβύτερον*), що дає Йому ім'я. [Слова ж]: «Отець», «Бог», «Творець»,

¹¹ Pollard T. E. *Johannine Christology and the Early Church*. – Cambridge, 1970, p. 39.

¹² Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 260.

«Господь» і «Владика» – не суть імена (*ουκ ονοματα*), але назви (*προσρησεις*), які визначаються Його благодіяннями і справами» (2 Апол. 6, 1-2)¹³.

У цій фразі св. Юстин, проводячи різницю між *ὄνομα*, як чимось визначальним у тій чи іншій мірі сутність особи і предмета, і *προσρησις*, як поняттям, співвідносні з проявом сутності зовні (тобто її «енергією»), явно натякає на думку про непізнаваність суті Божої. Слід констатувати, що, намічаючи, так би мовити, «траєкторії» пізнішого православного апофатичного богослів'я, св. Юстин зовсім не цурається і термінології, накопиченої в «арсеналі» еллінської філософії. Зокрема, для «негативного визначення» Бога він використовує такі слова, як «ненароджений» (*ἀγέννητος*), «невимовний» (*ἄρρητος*), «непорушний» (*ἀτρέπτος*), «безпристрасний» (*ἀπαθής*) та інші, що стали цілком звичайними у пізній античній філософії. Але використовує їх св. Юстин зовсім в іншому контексті: перш за все для позначення тієї «онтологічної прірви», яка існує між Богом, як Творцем, і створеним Ним світом. У той же час св. Юстин зазначає, що подібна «прірва» може легко долатися Богом, Який – Всемогутній. Тому християнський «Дидаскал» і каже, що Бог «гостро бачить (*ὁξυ ὀρων*) і гостро чує (*ὁξυ ἀκούων*), але не очима і не вухами, але невимовною Силою Своєю (*δυνάμει ἀλέκτω*)»; «Він все знає, і ніщо не буває прихованим від Нього». Внаслідок чого Бог, не будучи «вмістимим» (*αχώρητος*) в якесь місце або в «цілий космос», Сам, тим не менше, постійно є у світі. Подібна діалектика «трансцендентності-іманентності» Бога дозволяє св. Юстину органічно включати у загальний контекст християнської Євангелії окремі ідеї, що були передбачені античними філософами.

Далі є необхідність зупинитися на «пневматології» св. Юстина. Хоча вчення про Святого Духа у нього, як і у переважної більшості донікейських отців і вчителів Церкви, залишається дещо в тіні, проте основні контури даного вчення намічаються в творіннях св. Юстина. У всякому разі, він чітко відрізняє Дух як Третю Особу Святої Тройці від перших двох Іпостасей. Це, наприклад, проявляється у тлумаченні св. Юстином досить важкого місця з другого послання Платона, де, на думку апологета, еллінський філософ словами «*a третє близько тре-*

¹³ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 104.

тього» вказує на «Дух Божий, що носитья над водами» (Бут. 1. 2). Взагалі, Третю Особу Тройці св. Юстин воліє називати «пророчим Духом» (то *προφητικόν πνεύμα*) і каже, що саме цей Дух сповістив через Мойсея про майбутнє «згоряння» (*ἐκπύρωσις*) світу (1 Апол. 60, 6-8). Далі, вчення про Святого Духа пов'язується апологетом і з христологією. У цьому відношенні примітно міркування св. Юстина в «Діалозі» (87-88). Тут Трифон вільно цитує пророка Ісаю («жезл вийде від кореня Єссея і цвіт вийде з кореня Єссея. І спочине на ньому Дух Божий, Дух мудрості і розуму, Дух поради і сили, Дух знання і благочестя, і наповнить його Дух страхом Божим») (11:1-3), пропонуючи християнському письменнику пояснити ці слова Святого Письма. Св. Юстин, виконуючи бажання співрозмовника, тлумачить це місце таким чином: старозавітні пророки мали якусь одну «силу» Духу (або, в крайньому випадку, дві); наприклад, Соломон отримав «Дух премудрості», Даніїл – «Дух поради та розуму» і т. д. Іншими словами, зазначені «сили» Духу, згідно зі св. Юстином, діяли у старозавітний період Богооткровення розрізним чином. З пришествям же Господа, тобто після Втілення Бога Слова, вони «почили» (*ἀνεπαύσατο*), або «припинили діяти» (*ἐπαύσατο*), у старозавітному народіві іудейському. Далі св. Юстин пояснює хрещення Господа і шістьма на Нього Духа у вигляді голуба: це було зроблено промислительно для людей, що приймають Ісуса за сина простого теслі. Бо Господь прийшов до річки не тому, що відчував потребу у хрещенні чи в Духові, що зійшов на Нього, «подібно тому, як Він був народжений [по плоті] і розіп'ятий не тому, що відчував потребу в цьому, але заради роду людського». І після Втілення Бога Слова «сили» Духу хіба що «сконцентрувалися» в Господі і стали «даруваннями» (*δόματα*), які Він «благодаттю сили того Духа» (*ἀπο τῆς χάριτος τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματος ἐκείνου*) роздає віруючим у Нього, відповідно до гідності кожного.

Знаний патролог П. Преображенський у примітці до свого перекладу творинь св. Юстина зазначає:

«Окремі сили Св. Духа не те саме, що самий Дух як Іпостась. Юстин тут говорить не про поглинання особи Св. Духа через Ісуса Христа, але про те, що Христос ті сили Духа, які до Його втілення були подані старозавітним пророкам, після того сприйняв у Самого Себе і став джерелом для подання їх

усім віруючим, а разом з тим поклав кінець старозавітному Домобудівництву виконанням його пророцтв і прообразів»¹⁴.

Іншими словами, Втілення Бога Слова хіба що «сфокусувало» в собі розрізнені «сили» («енергії») Духа, результатом чого стала їх більш цілеспрямована і потужна дія в Церкві Божій. Тому зазначений зв'язок пневматології і христології, що є дуже характерною рисою вчення св. Юстина про Святого Духа, має ще й еклезіологічні перспективи.

Якщо розглядати тріадологію св. Юстина в цілому, то її найбільш суттєвим моментом є опора на церковне Передання і вкоріненість у таїнствах Церкви¹⁵. Це впливає, по-перше, з того факту, що в його творах постійно зустрічаються сліди хрещального символу, яий становить немовби «кістяк» вчення про Святу Трійцю християнського філософа. Наприклад, він говорить, що християни вірують у Бога

«істинного, Отця правди, цнотливості та інших чеснот, Який не змішується з жодним злом (ἀνεπιμίκτου κακίας). Його і Сина, який прийшов від Нього і навчив нас всьому цьому, а також воїнство благих Ангелів, що слідує за Ним і уподібнюється Йому, так само як і пророчого Духа, ми шануємо і поклоняємось, віддаючи Їм честь словом і істиною. Це ми охоче передаємо кожному, хто бажає навчитися так, як ми самі навчені» (1 Апол. 6, 1-2)¹⁶.

Аналогічний символ можна простежити і в іншому місці тієї ж «Апології» (1 Апол. 13, 1-3). По-друге, вчення св. Юстина про Святу Трійцю має і безсумнівну «літургійну забарвленість». Так, він говорить про Євхаристію таке: «До предстоятеля братії (τω προεστωτι των αδελφών) приносяться хліб і чаша води і вина, він же, взявши їх, підносить через ім'я Сина і Святого Духа хвалу і славу Отцеві всього і здійснює довгу подяку за те, що Він удостоїв нас цього» (1 Апол. 65, 3). Далі св. Юстин зауважує, що під час звершення «аган» (на них, швидше за все, вказують слова: *επί πασι τε οἰς προσφερομεθα*), «ми прославляємо Творця всього через Сина Його Ісуса Христа і через Духа Святого» (1 Апол. 67, 2). Таким чином, тріадологія св. Юстина носить глибоко церковний харак-

¹⁴ Преображенский П. Комментарии к переводу // Сочинения древних христианских апологетов // <http://mystudies.narod.ru/library/library1.htm>.

¹⁵ Rordorf W. Liturgie, foi et vie des premiers chretiens, p. 261-273.

¹⁶ Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову. – К., 2010. – С. 48.

тер, і ця глибинна церковність особистості великого мученика поглинає і розчиняє в собі всі ті «філософські елементи», які він включив у своє богослов'я, запозичивши їх з арсеналу еллінської мудрості.

Один із перших Юстин Філософ створює вчення про відмінність між внутрішнім життям Бога і Його життям, як воно проявляється в діях по відношенню до створеного світу. Це найбільш важлива особливість богословствування апологетів, яка виявиться принципово важливою для всього пізнішого християнського богослов'я, і саме в цій особливості найбільш очевидно використання апологетами апарату грецької філософії (особливо філософії стоїків).

У Юстина Філософа ми зустрічаємо дещо радикальну концепцію розрізнення двох логосів. Письменник, посилаючись із симпатією на філософію стоїків, запозичує у них поняття «насінневих логосів», розсіяних у всьому творінні, але при цьому оголошує ці логоси «частинами» Логоса-Христа. Ці «насінневі логоси» діяли в усіх, хто намагався праведно жити в язичництві (і тут Юстин згадує Геракліта і філософа-стоїка Мусонія, убитого імператором Нероном), –

«тому зовсім не дивно, – продовжує Юстин, – якщо, через дії демонів, піддаються ще більшій ненависті ті, які намагаються жити згідно не з будь-якою частиною посіяного в них Логосу (σπερματικῶν λόγων μέρος), але керуючись знанням і спогляданням всього Логосу (τοῦ παντός λόγου γνῶσιν καὶ θεωρίαν), Який є Христос»¹⁷.

У цих словах, звернених до римського сенату, навряд чи слід шукати особливих богословських тонкощів, проте, головна ідея зрозуміла: є Логос-Христос, і Він доступний в повноті тільки християнам, але «частково» доступний і поза Церквою. Згодом цій концепції щодо логосів Божих у творінні буде приготовлено велике майбутнє, особливо у вченні Максима Сповідника (VII ст.).

Юстин вперше у християнському богослов'ї починає розрізняти в Богові не просто «внутрішнє» і «зовнішнє» (тобто життя Бога «в Собі» і Його дії стосовно створеного світу), а й «суб'єктне» і безсуб'єктне¹⁸. Класичною мовою патристики IV століття, яка ще повніше засвоїла грецьку філософію, це слід висловити так: в Богові

¹⁷ Лурье В. М. Византийская философия. Формативный период. СПб., 2006. – С. 5-4.

¹⁸ Там само. – С. 55.

розрізняється щось, що має буття в собі (в IV столітті це буде названо іпостасями), і щось, що не має буття в собі, але має буття в іншому – в іпостасях. До останнього якраз і відносяться «логоси» Божі у творінні, які з IV століття будуть мати ще й іншу назву – енергії Божі.

Цей етап, чітко означений у богослов'ї св. Юстина, створив необхідні передумови для нового, вже на основі грецької філософії, упорядкування вчення про «суб'єкти» в Богові – такого упорядкування, при якому почнуть досить чітко відрізнятися імена Отця, Сина і Духа. Іншими словами, після святого Юстина відкрився шлях для створення вчення про Святу Тройцю в класичному розумінні цього слова.

Отже, вчення про Бога (Тріадологію) св. Юстин висловлює у філософських поняттях, близьких і іноді навіть запозичених у Філона і Платона. У вченні про Бога Юстин філософ стоїть на позиціях монотеїзму, який міг у I – II ст. примирити між собою як філософів, так і юдеїв, і християн. Ту ж доктрину ми знаходимо і у інших апологетів. Слід вказати на повсякчасне твердження Юстином вчення про єдність Божу і вживання при імені Бога імен всіх Трьох Осіб (наприклад, у наведеній ним формулі Хрещення). У філософському прагненні до істини св. Юстин бачить особливий вплив «насіння Логосу», який може бути причасний всім людям. Окремих філософів він називає християнами до Христа. Між християнством і філософією не повинно бути протиріччя, бо все хороше, ким-небудь сказане, належить християнам – всі язичницькі письменники могли бачити істину, хоча й невиразно, темно, бо мали «вроджене насіння Слова». Логос є посередником між Богом Отцем і світом. Логос творить світ і промишляє про світ. Всі старозавітні Богоявлення є явлення Логосу. Ці явлення завершуються його втіленням від Діви Марії для спасіння людини.

Список джерел і літератури:

1. Апологети: збірка писань древніх християнських апологетів у перекладі на українську мову / під ред. Святійшого Патріарха Київського і всієї Русі-України Філарета. – К.: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2010. – 590 с.
2. Гарнак А. Церковь и государство вплоть до установления государственной церкви. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://ru.wikisource.org/wiki>

3. Гусев Д. Чтения по Патрологии. Период христианской письменности с половины II и до начала IV века. Общий очерк. Казань, 1898. – 38 с.
4. Карсавин Л. Святые отцы и учителя Церкви. – М., 1994. – 176 с.
5. Киприан (Керн), архимандрит. Патрология. – Париж; М.: Свято-Тихоновский богословский институт, 1996. – 184 с.
6. Лосский В.Н. Очерк мистического богословия Восточной Церкви. Догматическое богословие. – М., 1991. – 288 с.
7. Лурье В. М. Византийская философия. Формативный период. СПб.: Аxiома, 2006. – 553 с.
8. Мейендорф И. Христос в восточном православном богословии. – М., 2000. – 318 с.
9. Паскаль Б. Мысли. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://vzms.org/pascal.htm>
10. Преображенский П. Комментарии к переводу // Сочинения древних христианских апологетов. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mystudies.narod.ru/library/library1.htm#p>
11. Скурат К. Е. Великие учителя Церкви. – Клин: Фонд «Христианская жизнь», 1999. – 288 с.
12. Тертуллиан. К Скапуле. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://mystudies.narod.ru/library/t/tertull/scapula.htm>
13. Шмеман А., протопресвитер. Введение в богословие. Курс лекций по догматическому богословию. - Клин : Христианская жизнь, 2001. – 63 с.
14. Gilson E., Böhner Ph. Geschichte der christlichen Philosophie von ihren Anfängen bis Nikolaus von Cues. Lief. 1. Paderborn, 1952.
15. Pollard T. E. Johannine Christology and the Early Church. – Cambridge, 1970. – 39 с.
16. Rordorf W. Liturgie, foi et vie des premiers chretiens, p. 261 – 273.